

УДК 336.741

В.М. Домрачев, Ю.М. Гудзь, К.Є. Раєвський

ЩОДО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ В УКРАЇНІ

У рамках даної статті розглянуто перспективи вдосконалення методів регулювання діяльності банків в Україні. Автори намагались абстрагуватися від суб'єктивних оцінок політичної площини процесу регулювання, акцентуючи увагу на економічних проблемах банків України.

This paper is about improvement of effective management banks in Ukraine. First of all, authors of article didn't take a political situation in attention but only analysis of economic situation in Ukrainian banks.

Ключові слова: ефективне управління, банківська система, фінансові інструменти.

Key words: effective management, banking system, financial instruments.

Довгострокове стійке економічне зростання, а також підвищення рівня інвестиційної привабливості країни в умовах нестабільності, багато в чому залежить від рівня розвитку й досконалості національної банківської системи, її стабільності, здатності до ефективної трансформації грошових потоків.

Тому створення розвинутої та досконалої моделі державного регулювання національної банківської системи займає центральне місце в комплексі завдань з ефективного керування банківського сектору та економікою в цілому.

Завдання банківського нагляду тісно переплітаються із завданнями забезпечення стабільності національної валюти, оскільки можливості останньої багато в чому залежать від надійності функціонування фінансових систем, що забезпечується, у тому числі, і методами банківського нагляду.

Метою статті є вдосконалювання та розвиток банківського нагляду в Україні, що повинне забезпечити як підвищення запасу міцності національної банківської системи, так і підвищення її ефективності.

30.12.96 з метою забезпечення стабільної діяльності українських банків та підвищення ефективності управління ресурсами, НБУ розробив та затвердив Постановою № 343 Інструкцію № 10 «Про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків» [1], після чого 28.08.01 була прийнята Постанова № 368 «Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» [2].

Протягом 1996–2014 рр. вищезазначений документ постійно вдосконалювався. При цьому автори статті брали безпосередню участь у роботі над ним, та мають багатий досвід у складанні методології роботи банківського нагляду та регулювання діяльності банків в Україні [3].

Слід зазначити, що динамічні процеси в сучасній економіці України потребують застосування банками додаткових механізмів та інструментів для зменшення існуючих ризиків.

Особливу актуальність сьогодні здобуває пошук та розробка нових інструментів, спрямованих на забезпечення підвищення ефективності банківської системи [4; 5].

Оптимізація банківської діяльності на сучасному етапі розвитку забезпечується в ході грошово-кредитного регулювання, проведеного на макрорівні шляхом впливу Національного Банку України на комерційні банки, і на мікрорівні за допомогою формування ефективної стратегії розвитку в кожному банку.

Ключовим завданням ефективного управління окремими банками і грошово-кредитним сектором у цілому є недопущення наслідків фінансових криз та підтримка фінансової стійкості банківської системи.

Саме тому проблематика діяльності наглядових органів усіх країн спрямована на активне сприяння в проведенні банками адекватної оцінки та всебічного аналізу всіх ризиків.

Питання ефективного регулювання зводиться до впливу ззовні державними (пруденційними) органами та перегляду окремих напрямів впливу на показники діяльності банків.

Регулювання фінансової стійкості банківської системи передбачає застосування спеціального набору інструментів уже на етапі реагування на негативні тенденції у функціонуванні банківської системи. Причому завданням банківського нагляду в цілому є забезпечення поточного рівня фінансової стійкості кредитних установ.

Регулювання діяльності комерційних банків за рахунок обмеження показників їхніх ризиків є ефективним інструментом забезпечення стабільності банківського сектору. Особливо це є важливим у періоди фінансової нестабільності світової економіки.

Загальновизнані у світі положення управління та нагляду за ризиками викладені у матеріалах Базельського комітету – Базель III [6]. Головну роль у нагляді за банками, звичайно, відіграють центральні банки та служби банківського нагляду. На центральні банки також покладена функція забезпечення фінансової стабільності. При цьому центральні банки застосовують інструменти грошово-кредитної політики. Однак остання світова фінансова криза показала, що інструментів грошово-кредитної політики замало для забезпечення фінансової стабільності. Необхідні додаткові заходи з боку держави за рахунок застосування бюджетно-податкової політики та банківського нагляду.

У розвинених країнах головну роль у кредитуванні економіки відіграють комерційні недержавні банки. Але у багатьох країнах, які розвиваються, основу банківської системи

складають банки з державним капіталом. Так, наприклад, у Росії – близько 46 % капіталу сконцентровано у 3 банках із державним капіталом (ВТБ, Сбербанк Росії, Внешторгбанк), у Китаї – 5 державних банків монополізували 80 % банківського ринку, у Білорусі – 3 державних банки займають провідні позиції, у 2013 році державні банки займали більше ніж 78 % ринку. Станом на 01.03.2014 активи українських державних банків склали 18 %, кредитний портфель – 13 %. Тож українську економіку кредитують здебільшого комерційні банки, 10 найбільших із них сконцентрували станом на 01.01.2014 41 % активів. Ці найбільші та державні банки разом сконцентрували 59 % активів і можуть вважатися системно значущими в Україні [7]. Структуру залучених коштів у банках України наведено на рис. 1.

Рис. 1. Розподіл залучених коштів по банках (розробка авторів на основі джерела [8])

У 1998 р. Базельський комітет прийняв два документи: «Основи оцінки системи внутрішнього контролю» і «Система внутрішнього контролю в банках: основи організації», де було викладено оцінки ефективності внутрішнього контролю в банках.

Базельський комітет запропонував для всіх органів нагляду набір принципів, згідно з якими повинна будуватися оцінка адекватності систем внутрішнього контролю банку за всіма балансовими й позабалансовими інструментами. Три основні цілі, до досягнення яких повинна прагнути кредитна організація шляхом створення ефективної системи внутрішнього контролю, збігалися з основними цілями внутрішнього контролю. У результаті діяльності Базельського комітету було розроблено ряд угод, у тому числі: «Про достатність капіталу банку»; «Про норми пруденційного нагляду й регулювання діяльності банків і інших установ»; «Про принципи корпоративного керування» та інші. Перша угода, видана у 1988 р. (Basel Capital Accord, Базель I), визначила регламентуючий розмір достатності власного капіталу банків на рівні 8 % від суми зважених по ризику активів, що в подальшому вплинуло на розвиток світової банківської системи. Достатній капітал виступає інструментом керування ризиками банку, знижує потенційні збитки й обмежує обсяг ризикованих операцій.

У Росії (Інструкція ЦБ РФ від 16.01.2004 №110-И «Об обязательных нормативах банков») та Білорусії (Постанова Правління Національного банку Республіки Бела-

рუსь № 173 від 28 червня 2001 р.), як і в Україні (Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні / Постанова Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368) контроль за ризиками банків покладено головним чином на обмеження показників ризику. Ці обмеження сформульовані у так званих економічних нормативах діяльності банків (economic ratios; regulatory ratios for banks) [9].

Однак останнім часом міжнародною спільнотою, зокрема в останніх базельських принципах, була запропонована і обґрунтована нова функція держави — забезпечення фінансової стабільності, здійснювана спільно урядом і центральним банком за допомогою механізмів макропруденційного регулювання відповідними органами нагляду фінансової сфери країни в цілому.

Механізми макропруденційного регулювання повинні запобігати негативним впливам світових дисбалансів, стримувати роздування «міхурів» на національних ринках фінансових активів, а також частково згладжувати зовнішню макроекономічну мінливість, зокрема циклічність внутрішнього економічного розвитку. Іншими словами, разом із бюджетно-податковою і грошово-кредитною політикою у державі повинна з'явитися макропруденційна політика забезпечення фінансової стабільності. Реалізувати її держава має за рахунок постійного моніторингу основних показників динаміки фінансових ринків країни.

Міжнародний валютний фонд (МВФ), починаючи з 2009 р., рекомендує урядам знижувати макрофінансові ризики і дисбаланси за рахунок розширення спектра інструментів грошово-кредитної політики, вдосконалення системи аналізу фінансової стабільності і макропруденційного нагляду. Макропруденційні інструменти повинні знижувати трансфер ризиків від одних секторів фінансового ринку до інших, від фінансових посередників одного ринку до фінансових посередників на іншому [10].

Світова криза 2008—2009 рр. принесла з собою інституційний досвід реагування на фінансову нестабільність і наростання кризових процесів. По-перше, це досвід взаємодії органів держрегулювання фінансових ринків, по-друге, досвід взаємозв'язків пруденційної, монетарної і фіскальної політики в докризовий, кризовий і посткризовий періоди. Для реалізації державних антикризових програм у більшості країн були потрібні нові нетрадиційні форми взаємодії центробанків, урядових органів і органів регулювання ринків. З'ясувалося, що в більшості країн не вирішені головні питання: який інститут повинен відповідати за моніторинг і регулювання системних ризиків, хто повинен здійснювати. Згідно з базельськими принципами частку контролю за системними ризиками можуть взяти на себе банки: Базель II надає банкам можливість використати внутрішні рейтинги при розрахунку адекватності капіталу для покриття кредитних ризиків. Так, наприклад, кредитний скоринг дозволяє оцінити імовірність дефолту контрагента (PD), розрахувати очікувані втрати та виконати вимоги Базель II: провести чітке розділення ризиків на базі їх кількісного виразу. Поступово прийшло розуміння, що нові інституційні структури фінансової стабільності і макропруденційного нагляду необхідно вибудовувати в кожній країні. До 2013 р. приблизно чверть центральних банків світу визнали своєю новою метою підтримку фінансової стабільності. У більшості цих країн відповідальним органом став національний центробанк, а координуючим інститутом — державна комісія з фінансової стабільності, як правило, очолювана міністром фінансів або головою Центробанку.

У багатьох країнах, що розвиваються, лівову частку банківського ринку складають декілька банків. Вони відповідальні за кредитування економіки країни (більше

50 %). Тому нагляд за цими (системо утворюючими) банками є прерогативою уряду країни. І для контролю за системо утворюючими банками створені окремі вимоги.

Наприклад, у Росії прийнята постанова «Основні підходи до регулювання і нагляду за діяльністю системно значимих кредитних організацій», у якій Банк Росії представляє для обговорення основні підходи до регулювання і нагляду за діяльністю системно значимих кредитних організацій [11].

Пропозиції спрямовані на підвищення стійкості фінансових інститутів, що мають істотне значення для стабільного функціонування економіки і фінансової системи. Вказані заходи передбачені реформою фінансового регулювання, схваленою «Групою двадцяти».

Посилення регулятивних вимог і інтенсифікація наглядових дій із відвертання або своєчасного виявлення проблем в діяльності системно значимих кредитних організацій спрямовано на обмеження витрат платників податків. При цьому на власників і керівників вказаних кредитних організацій покладаються додаткові обов'язки із забезпечення їх стійкого функціонування, а також своєчасного вирішення проблем за рахунок власних джерел.

Починаючи із 01.01.2016 для усіх російських кредитних організацій вимоги по співвідношенню базового капіталу і активів, зважених з урахуванням ризику, включатимуть передбачений Базелем III буфер підтримки капіталу, що поетапно збільшується в період з 2016 по 2019 рік.

Таким чином, з 01.01.2019 вимоги з покриття системно значимими кредитними організаціями базовим капіталом активів (з урахуванням буферів капіталу), зважених по рівню ризику, складуть 8,5 %, послідовно збільшуючись із 6,625 % у 2016 році (табл. 1).

Починаючи з 01.01.2015 до системно значимих кредитних організацій висуватиметься вимога з дотримання, передбаченого Базелем III, показника короткострокової ліквідності у поєднанні з наданням можливості укладати з Банком Росії договори про відкриття забезпечених кредитних ліній, які враховуються при розрахунку цього показника.

Таблиця 1

Пропозиції за вимогами до базового капіталу системно значимих кредитних організацій (розробка авторів на основі джерела [11])

№ з/п	Вимоги до базового капіталу (% від активів, зважених по ризику)	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік
1.	Мінімальний розмір базового капіталу.	5 %	5 %	5 %	5 %
2.	Мінімальна величина буфера підтримки капіталу.	0,625 %	1,25 %	1,875 %	2,5 %
3.	Величина додаткових вимог (буфер) за системною значущістю.	1 %	1 %	1 %	1 %
4.	Сукупний розмір вимог (пп. 1+2+3).	6,625 %	7,25 %	7,875 %	8,5 %

Рішення про застосування вимоги з дотримання показника короткострокової ліквідності іншими кредитними організаціями буде прийнято Банком Росії в середині 2015 року з урахуванням результатів аналізу, що проводиться у рамках моніторингу цього показника.

Банк Росії, послідовно реалізуючи ризик — орієнтовані підходи при здійсненні нагляду за всіма кредитними організаціями, виходить із того, що банки, що відіграють істотну роль у банківському секторі, повинні забезпечити належний рівень контролю з боку органів управління (ради директорів, наглядової ради, виконавчих органів) за

діяльністю кредитної організації, включаючи управління ризиками і капіталом, у тому числі на консолідованій основі.

Починаючи з 2015 року до системно значимих кредитних організацій висувається вимога про здійснення внутрішніх процедур оцінки достатності капіталу. Банк Росії здійснюватиме оцінку результативності цих процедур.

Рішення про всування вимог зі здійснення внутрішніх процедур оцінки достатності капіталу іншими кредитними організаціями буде прийнято Банком Росії з урахуванням реалізації цього підходу системно значимими кредитними організаціями.

Українські банки працюють в умовах глобального ринку, що зазнає впливу фінансової нестабільності; гарна капіталізація банків є найважливішим чинником стабільності фінансової системи, у тому числі й у періоди глобальних коливань, тому цю проблему необхідно вирішувати як на рівні самих банків, так і на державному рівні шляхом стимулювання трансформації прибутку в капітал банків.

Багато інвесторів на ринку капіталів вважають, що банківська діяльність у цей час стає більш ризикованою внаслідок ослаблення регулювання з боку центральних банків і несприятливої зміни цін на енергоносії та нерухомість. Такі інвестори жадають від банків збільшення рівня капіталізації й неохоче купують цінні папери або роблять внески в банках із низьким обсягом капіталу [11].

Поточний стан нестабільності фінансового ринку у Європі, країнах СНД та в Україні потребує особливої уваги до гнучкого контролю ризиків у банківських системах цих країн.

Але при цьому спостерігаються великі різниці між граничними значеннями встановленими для економічних нормативів та їх середніми значеннями по банківській системі.

Станом на початок 2014 року маємо певні значення [13].

Центральний Банк Російської Федерації, виступаючи в ролі регулятора, установлює ряд нормативів, яким повинна відповідати діяльність усіх кредитних організацій. Нормативи ці описані в Інструкції Банку Росії «Про обов'язкові нормативи банків» № 139-І від 3 грудня 2012 року (у попередній редакції — інструкція № 110-І від 16 січня 2004 року) [14].

Так, наприклад, у Росії прийнята постанова «Основні підходи до регулювання і нагляду за діяльністю системно значимих кредитних організацій», у якій Банк Росії представляє для обговорення основні підходи до регулювання і нагляду за діяльністю системно значимих кредитних організацій [15].

Слід зазначити, що на середні значення по системі банків в Україні можуть сильно впливати значення окремих тільки відкритих нових банків. Тому доцільно більш ретельно дослідити розподіл окремих значень економічних нормативів у межах допустимих шкал. Окремо слід розглянути найбільші системоутворюючі банки (зокрема з державним капіталом).

Дослідимо розподіл значень деяких нормативів та спробуємо дати відповідь на питання — чи доцільно переглянути регулятивні значення, чи відповідають існуючі значення за обмеження певної категорії фінансового ризику і чи можливо змінити принципи формування їх граничних значень (наприклад, на основі VaR методів, щоб критичні значення було прив'язано до стану та динаміки банківської системи, та щоб при цьому було враховано базельські вимоги).

У нашому випадку не розглядаються банки з тимчасовою адміністрацією та тільки зареєстровані банки. Станом на 01.06.14:

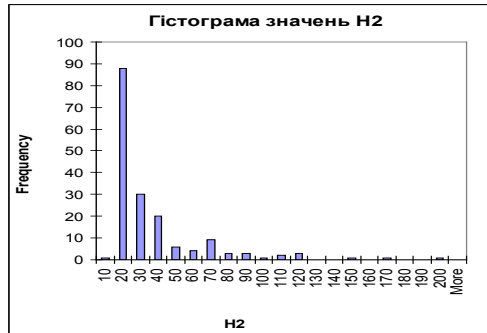

Рис. 2 Гістограма значень Н 2 [8]

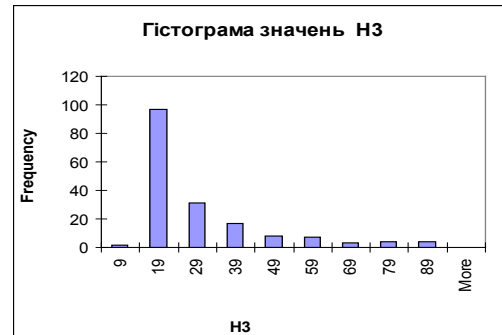

Рис. 3 Гістограма значень Н 3 [8]

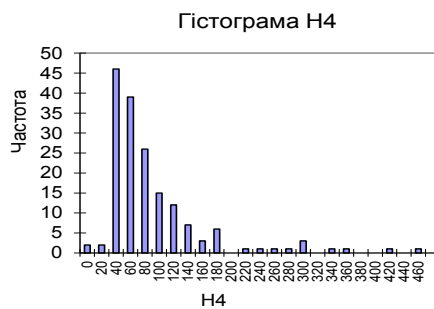

Рис. 4 Гістограма значень Н 4 [8]

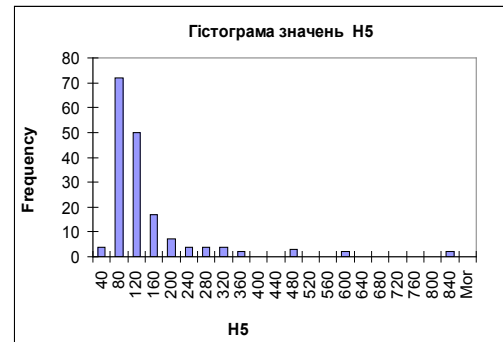

Рис. 5 Гістограма значень Н 5 [8]

Норматив достатності капіталу виконують майже всі банки (рис. 2). Норматив співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (не менше 9 %) виконується (рис. 3).

Більшість банків має значення нормативу миттєвої ліквідності більше ніж 40 % (рис. 4). Гістограма значень нормативу поточної ліквідності (не менше 40 %) зображена на рис. 5. Норматив короткострокової ліквідності (не менше 60 %) виконує більшість банків (рис. 6). Гістограма значень нормативу максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (не більше 25 %) зображена на рис. 7.

Рис. 6 Гістограма значень Н 6 [8]

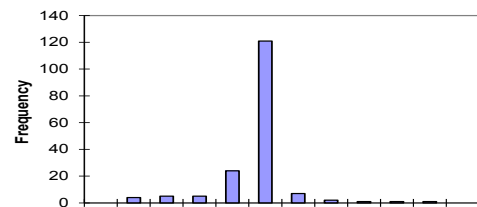

Рис. 7 Гістограма значень Н 7 [8]

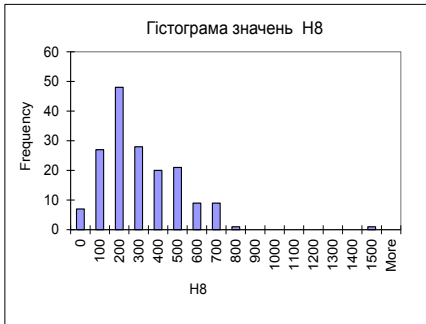

Рис. 8 Гістограма значень Н 8 [8]

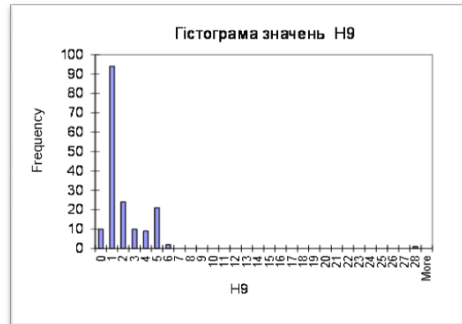

Рис. 9 Гістограма значень Н 9 [8]

Гістограма значень нормативу великих кредитних ризиків (не більше 8-кратного розміру регулятивного капіталу) зображена на рис. 8. За даними гістограми випливає висновок, що даний показник краще взяти не більше 5-кратного розміру регулятивного капіталу.

Гістограма значень нормативу максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (не більше 5 %) наведена на рис. 9.

Із гістограми значень нормативу максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (не більше 30 %) можна зробити висновок, що даний показник краще взяти на рівні не більше 10 % (рис. 10).

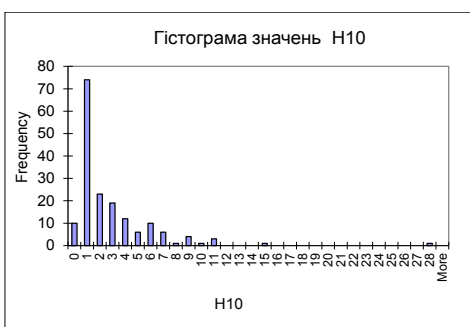

Рис. 10 Гістограма значень Н 10 [8]

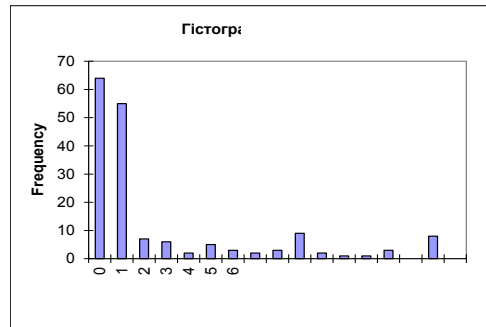

Рис. 11 Гістограма значень Н 11 [8]

Гістограма значень нормативу інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (не більше 15 %) зображена на рис. 11. З гістограми можемо резюмувати, що даний показник краще взяти на рівні не більше 10 %.

З гістограми значень нормативу загальної суми інвестування (не більше 60 %) можна зробити висновок, що даний показник краще взяти на рівні не більше 25 % (рис. 12).

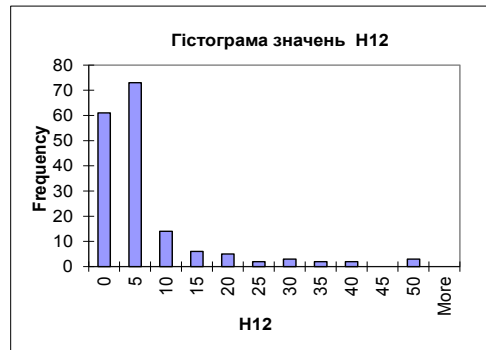

Рис. 12 Гистограма значень Н 12 [8]

Розподіл вкладів фізичних осіб (01.04.14)

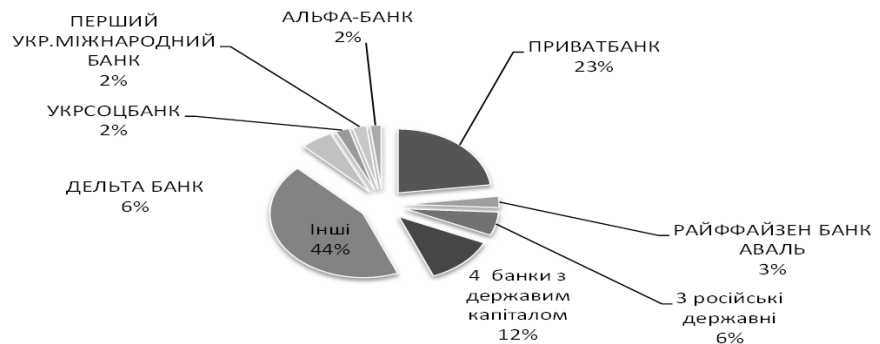

Рис. 13 Розподіл вкладів фізичних осіб [8]

Слід також звернути увагу на загрози з боку занадто великої концентрації у певних банків окремих сегментів фінансового ринку: так, наприклад, станом на 01.04.2014 ПРИВАТБАНК залучив близько 23 % всіх коштів фізичних осіб, тоді як у банках з державним капіталом розміщено тільки 12 % коштів (рис. 13). Необхідно вводити нормативи, які б дозволили обмежувати ризики, пов'язані з концентрацією капіталу окремими взаємопов'язаними банками.

Здійснивши розрахунки, можемо констатувати, що на банківському ринку сформувався певний запас міцності в частині виконання банками таких показників: Н 8, Н 10, Н 11, Н 12.

З цього випливає, що перегляд вищезазначених нормативів НБУ в теперішній час можливий без негативного впливу на комерційні банки

Таким чином, перегляд банківських нормативів створює дієвий інструмент керування банківською системою та формування стратегії її розвитку, виходячи із ситуації на фінансовому ринку.

Ефективність банківського регулювання залежить від того, наскільки чітко визначені завдання, що стоять перед відповідними регулятивно-наглядовими органами,

наскільки добре ці завдання розуміють і підтримують органи, що розробляють економічну політику держави і несуть відповідальність за реалізацію цієї політики.

Основними цілями щодо розвитку банківського сектору є: зміцнення ресурсної бази та підвищення ліквідності банків; посилення надійності та ефективності їх роботи.

Для досягнення поставлених цілей щодо розвитку стабільної банківської системи потрібні такі заходи: удосконалити механізм управління ліквідністю банків; удосконалити нормативно-правові акти НБУ з урахуванням міжнародного досвіду та стандартів; сформувати довгострокову стратегію формування банківських нормативів та посилення контролю НБУ за діяльністю комерційних банків.

Своєчасний перегляд НБУ значень економічних (банківських) нормативів дасть можливість дієвим чином впливати на вирішення вищезазначених задач.

1. Національний банк України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukraine.uapravo.net/data/base55/ukr55638.htm> — 2014;
2. Національний банк України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>. — 2014;
3. Банківський нагляд: навч. посіб. / К. Раєвський, Л. Конопатська, В. Домрачев. — К.: КНЕУ, 2003. — 174 с.;
4. Ковалев М.М. Макропруденциальные механизмы обеспечения финансовой стабильности / М.М. Ковалев, С.И. Пасеко // Банковский вестник. — 2013. — № 7/588. — С. 3–13;
5. Банківський нагляд: навч. посіб. / В. Міщенко, А. Яценюк, В. Коваленко, О. Коренева. — К.: Знання, 2004. — 406 с.;
6. Basel Committee on Banking Supervision [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.bis.org/bcbs/basel3.htm>. — 2013;
7. Basel Committee on Banking Supervision [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.bis.org/bcbs/index.htm?ql=1>. — 2014;
8. Національний банк України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097. — 2014;
9. Національний банк України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123298. — 2014;
10. Global Financial Stability Report [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr/index.htm>;
11. Центральный банк Российской Федерации [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.asros.ru/public/files/7/6672-podhodkreg_sist_znach_bankov_proekt.pdf. — 2014;
12. Банківський менеджмент / Н.И. Валенцева, О.И. Лаврушин, И.Д. Мамонова, З.Г. Ширинская / за ред. О.И. Лаврушина. — М., 2009. — 329 с.;
13. Національний банк України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=4919415&cat_id=36800. — 2014;
14. Инструкция Банка России от 03.12.2012 N 139-И (ред. от 30.05.2014) «Об обязательных нормативах банков» / Зарегистрировано в Минюсте России 13.12.2012 N 26104/. — 33 с.;
15. Центральный банк Российской Федерации [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.asros.ru/public/files/7/6672-podhodkreg_sist_znach_bankov_proekt.pdf. — 2014.